

ПРОБЛЕМА СТВОРЕННЯ ЗБАГАЧЕНОГО СЕРЕДОВИЩА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НАРКОЗАЛЕЖНИХ У РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЦЕНТРАХ

Стаття присвячена розгляду авторської концепції збагаченого середовища ресоціалізації наркозалежних в реабілітаційних центрах. До компонентів збагаченого середовища входить рефлексивне, корекційно-відновлювальне та інтеграційне середовища. Збагачене середовище ресоціалізації наркозалежних являє собою інноваційний компонент у системі соціально-педагогічної роботи з наркозалежними особами в реабілітаційних центрах.

Ключові слова: ресоціалізація, середовище, наркозалежні особи, рефлексія, корекція, реабілітація, інтеграція.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми повернення колишніх наркозалежних до повноцінної життєдіяльності в суспільстві, після проходження ними курсу реабілітації в спеціалізованих центрах, зумовлює необхідність створення спеціальних умов для їх життєдіяльності, які дозволять бути наркозалежним соціально корисними в середовищі, набуті нові, конструктивні навички соціальної взаємодії, безконфліктної поведінки, а найголовніше – навчитися жити тверезим, здоровим життям. Відповідно, проектування такої сукупності умов, які максимально наближені до умов звичного для наркозалежної особи соціального середовища, а також таких умов, які сприятимуть відновленню соціального функціонування наркозалежної особистості в соціумі є вельми необхідним завданням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що різноманітним проблемам наркозалежності як соціального феномену присвячені дослідження науковців і практиків різних галузей знання, а саме, окремим питанням ресоціалізації правопорушників присвячено роботи Н. Калашник, О. Караман, С. Горенка, розгляду питань соціального середовища приділено увагу в дослідженнях О. Безпалько, Л. Мардахасва, А. Мудрика, С. Харченка, профілактиці впливу чинників середовища, що формує наркотичну залежність, присвячено науковий доробок В. Безпалька, Н. Литвинової, Н. Максимової, А. Нагорної та ін. Однак, проблему створення спеціального середовища ресоціалізації наркозалежних в реабілітаційних центрах досліджено недостатньо. Для розробки концепції збагаченого середовища ресоціалізації ми скористалися науковим доробком учених Л. Виготського Л. Міщик, Н. Нечаєва С.Подмазіна, Ю. Репецького, І. Семенова, С. Степанова, А. Тюкова, Г. Щедровицького, які висвітлювали різні аспекти порушеної проблеми.

Мета статті полягає у розкритті авторської концепції збагаченого середовища ресоціалізації, визначенні поняття "збагачене середовище ресоціалізації", наданні характеристик і розробці критеріїв збагаченого середовища ресоціалізації наркозалежних осіб.

Результати теоретичного дослідження. В основу власної концепції збагаченого середовища ресоціалізації ми поклали елементи збагаченого освітнього середовища, розроблені психологом С. Подмазіним відносно реабілітаційного середовища [6, с. 43-51]. Однак, істотна модифікація змісту концепції, відповідно до потреб наркозалежних, власного бачення системи соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних в реабілітаційних центрах, дозволила визначити збагачене середовище ресоціалізації (ЗСР) наркозалежних як сукупність психологічних, соціальних, педагогічних умов, які враховують необхідність відновлення здоров'я (фізичну і психологічну реабілітацію), поновлення (збереження і розвиток) соціально-корисних зв'язків на основі інтенсивного засвоєння моральних, культурних цінностей, правових і соціальних норм, просоціальної поведінки, а також здійснення соціальної активності в різних видах діяльності (дозвілєвої, трудової, соціокультурної тощо) із залученням різноманітних суб'єктів ресоціалізації.

У нашому випадку збагачене середовище ресоціалізації виступає невід'ємним компонентом створеної соціально-педагогічної системи, що принципово змінює розуміння сутності середовища як категорії теорії систем та його взаємовідносин із системою та її компонентами. Отже, виникає необхідність детальної характеристики збагаченого середовища ресоціалізації наркозалежних осіб, що спрямовує дослідницький пошук у розкриття таких складових ЗСР, як рефлексивне середовище, корекційно-відновлювальне середовище та інтеграційне середовище.

В основу розробки рефлексивного середовища покладено положення рефлексивної психології та педагогіки Л. Виготського, Н. Нечаєва, Л. Міщик, С. Подмазіна, Ю. Репецького, І. Семенова, С. Степанова, А. Тюкова, Г. Щедровицького та ін. [3-9]. Найбільш значущими для нас є такі вихідні положення, що базуються в рамках рефлексивно-середовищного підходу: 1) рефлексивно-змістовий механізм самовизначення особистості дозволяє культивувати рефлексію; 2) найбільш вдосконаленою формою культивування рефлексії є рефлексивне середовище [3; 4].

Під рефлексією розуміють переосмислення людиною у проблемно-конфліктній ситуації власних стосунків із предметно-соціальним світом, актуалізованих внаслідок спілкування з іншими людьми та активного засвоєння норм, цінностей та засобів позитивної взаємодії [5, с.108]. Спираючись на думку Л. Міщик щодо рефлексивного середовища в освітньому просторі [3, с.47], рефлексивне середовище в рамках ЗСР будемо розуміти як сукупність смислових, організаційних, змістових умов і факторів, утворених в середовищі ресоціалізації наркозалежних, завдяки яким можливий процес переосмислення особистісного

негативного досвіду і поведінки останніми. Необхідною функціональною властивістю рефлексивного середовища є насиченість рефлексивними взаємодіями (наркозалежних один з одним, із суб'єктами соціального середовища). Такі взаємодії реалізуються завдяки: 1) змісту (соціально-позитивної спрямованості); 2) ситуації соціального розвитку; 3) власне, процесам взаємодії, комунікації, творчої діяльності; 4) шляхам налагодження взаємодії; 5) готовності до взаємодії та внутрішньо особистісних умов її продуктивної реалізації; 6) результатам взаємодії як внутрішньо особистісного перетворення її змісту.

Критеріями функціональності рефлексивного середовища, на нашу думку є: 1) самоусвідомлення і переосмислення особистісного негативного досвіду і мотивація самозміни (критичне ставлення до себе, мотивація тверезого способу життя); 2) збагачення власних ресурсів і особистісного потенціалу (соціальні знання, уміння, навички); 3) зміни у ставленні до себе (побудова адекватної "Я" – концепції, траєкторії життєвого шляху і реалізуючих його стратегій). Отже, формування в збагаченому середовищі ресоціалізації рефлексивного середовища є важливою умовою повернення наркозалежних до повноцінного життя.

Другою складовою ЗСР ми визнали корекційно-відновлювальне середовище. Вибір такої складової обумовлений необхідністю виправити поведінку наркозалежних, відновити здоров'я, зберегти, розвинути або поновити соціально-корисні зв'язки із соціальними суб'єктами, сформувати і розвинути новий соціально позитивний досвід, засвоїти моральні, культурні цінності, правові і соціальні норми, просоціальну поведінку, установку на здоровий спосіб життя тощо.

Спираючись на структурні складові процесу ресоціалізації (реабілітація, адаптація, інтеграція), зазначимо, що важливою умовою ЗСР є використання потужного реабілітаційного потенціалу середовища. У наркології таке середовище отримало назву терапевтичного (Т. Дудко, В. Пузієнко, Л. Котельникова) [2, с. 73-90], під яким розуміють сукупність об'єктивних чинників – організаційних (реабілітаційний центр, стаціонар, спільнота, "дім на півдорозі") та функціональних (медичних, трудових, освітніх, виховних, психолого-психотерапевтичних, сімейних тощо), об'єднаних метою реабілітації, яка сприяє подоланню негативних рис, якостей особистості і формує соціально позитивні якості і поведінку.

У процесі подолання залежності варто робити акцент на формуванні нових адаптаційних механізмів особистості, на навичках пошуку ресурсів у собі та найближчому оточенні. Це необхідно, аби наркозалежні могли максимально адекватно інтегруватися в суспільство (в макро- та мікросередовище) відповідно до індивідуальних особливостей, можливостей, а також з урахуванням реалій їх сімейного та трудового досвіду. Розв'язання таких складних проблем передбачає довготривалу реабілітацію наркозалежних із залученням до роботи фахівців та людей, які навчилися жити із залежністю. Отже, терапевтична спільнота найповніше відповідає вимогам, які ставить перед собою особистість, яка вирішила подолати залежність від наркотичних речовин.

В основі роботи терапевтичних спільнот лежить гуманістичний та біхевіорально-когнітивний підходи, що надають терапевтичному середовищу гуманістичної спрямованості: відкритості, комплексності, етапності, наукової обґрунтованості реабілітаційних технологій та принципів, гласності, гнучкості комунікативних зв'язків, активної участі клієнтів у корекційно-реабілітаційному процесі, в розподілі відповідальності за ефективне функціонування такого середовища, повазі та довірі до персоналу й один до одного. У рамках програми стимулюють самостійність наркозалежних, їхню відповідальність, ініціативність, акуратність, креативність, дотримання норм етики та гігієни, працелюбство.

Виділяють такі принципи функціонування терапевтичної спільноти (ТС): 1) конфіденційність (ТС не надає інформації про своїх клієнтів іншим організаціям, окрім офіційних запитів органів МВС та суду); 2) віра у здатність людини до змін (кожна людина має в собі потенціал до змін і здатність до позитивних кроків до одужання); 4) розуміння замість засудження (кожну людину потрібно сприймати такою, яка вона є, надаючи їй можливість для виявлення своїх почуттів, не засуджуючи їх, а приймаючи до спільного обговорення); 5) використання потенціалу сім'ї наркозалежного (кожна сім'я, яка має проблеми із залежністю її члена, може розраховувати на надання дієвої допомоги, що полягає у психосоціальної підтримці, щоб таким чином усунути існуючі проблеми та запобігти появі нових); 6) фасилітація: допомога для самопомоги (кожна людина, яка отримує допомогу, не повинна бути безпорадною та залежною, а навпаки, має на її основі робити активні самостійні дії задля розв'язання власних життєвих проблем); 7) комплексність (розгляд проблем наркозалежних в сукупному контексті проблемних життєвих обставин і здійснення допомоги у співпраці з усіма зацікавленими соціальними інститутами та суб'єктами) [2, с. 63]. Отже, корекційно-відновлювальне середовище є наступною необхідною складовою ЗСР, яке дозволить здійснити генеральну мету – відновити здатність наркозалежної особистості до нормального функціонування в суспільстві.

Третьою складовою ЗСР ми визначили інтеграційне середовище. Зазначимо, що змістовою канвою інтеграційного процесу виступають процеси взаємодії, поєднання, утворення цілісної структури особистості і середовища. Відтак, постає завдання описати середовище, завдяки змістовому наповненню якого інтеграційне середовище набуває збагачення і дозволяє взаємодіяти наркозалежній особі у соціальному середовищі. Отже, інтеграційне середовище будемо розуміти як сукупність організаційних, змістових і функціональних умов і чинників, які дозволяють наркозалежній особистості адаптуватися до соціального середовища (реадаптуватися в ньому) і ефективно здійснювати соціальну взаємодію із суб'єктами цього середовища в постреабілітаційному періоді.

Адаптуючи концепцію збагаченого освітнього середовища (С. Подмазін) до особливостей наркозалежних та середовища їх реабілітації, визначимо основні критерії інтеграційного середовища. До них відносимо: 1) насиченість середовища соціальними взаємодіями із соціальними інститутами і суб'єктами соціального середовища на суспільному (макросередовищному) рівні; 2) збагачення середовища ресоціалізації взаємодією з членами родини і референтними групами на основі конструювання звичного для наркозалежного середовища (створення і дотримання сімейних традицій,

організація сімейного і дружнього дозвілля, клубів за інтересами, подружньої взаємодії тощо); 3) пристосованість середовища для реалізації наркозалежною особистістю активності в різних видах діяльності; 4) насиченість середовища можливостями для пізнавальної, творчої, трудової діяльності; 5) насиченість середовища мотиваційними стимулами. Деталізуємо зміст кожного критерію.

Насиченість середовища соціальними взаємодіями із соціальними інститутами і суб'єктами соціального середовища передбачає створення умов для повноцінної соціальної взаємодії наркозалежних під час перебування в середовищі ресоціалізації, незважаючи на ізолюваність останнього. Це вимагає докладання зусиль в бік перетворення існуючої закритої реабілітаційної системи наркозалежних у відносно відкриту систему, в межах якої і стає можливою організація соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних осіб, яка відрізняється насиченістю соціальними взаємодіями. Під насиченістю соціальною взаємодією ми розуміємо інтенсивний взаємний вплив наркозалежних, соціальних інститутів і суб'єктів соціального середовища в різних сферах, який здійснюється за допомогою соціальної діяльності й виявляється на міжособистісному (мікросередовищному), груповому (мезосередовищному) і суспільному (макросередовищному) рівнях [1, с. 60-63]. Разом з тим, ми відзначаємо, що соціальна взаємодія не може відбуватися без цілеспрямованої її організації і координації, оскільки саме ізолюваність реабілітаційних систем відмежовує наркозалежних від наркофільних груп, знижує дію на них стресогенних факторів стихійної соціалізації, не допускає проявів їх делінквентної поведінки тощо.

Відтак маємо трирівневу ієрархічну структуру середовищного компонента системи соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних в реабілітаційних центрах: на першому рівні, міжособистісному (мікросередовищному), стає важливим завданням налагодження взаємодії із суб'єктами середовища ресоціалізації, на другому – мезосередовищному – взаємодії із соціальними інститутами середовища та його суб'єктами; на третьому рівні – мікросередовищному – необхідно створити умови для налагодження повноцінної взаємодії із суб'єктами мікросередовища.

Суб'єктами збагаченого середовища ми вважатимемо окремих індивідів, групи, соціальні інститути (місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, органи виконавчої влади у справах сім'ї і молоді, центри соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді (ЦСССДМ), громадські організації, релігійні організації, об'єднання громадян, терапевтичні спільноти (групи самопомогли), спортивні і культурно-дозвіллієві заклади, освітньо-виховні заклади (ЗНЗ, ПТНЗ, ВНЗ), Державна служба зайнятості та кадрові агенції з працевлаштування, заклади охорони праці та лікувально-профілактичні заклади, суди, прокуратура, кримінально-виконавча інспекція, пенітенціарні заклади). Перелічені суб'єкти здійснюють керований вплив на наркозалежних і дозволяють здійснити мету – ресоціалізацію наркозалежних в соціумі. Діяльність майже усіх представлених суб'єктів прямо або опосередковано впливає на здійснення ресоціалізуючих впливів. Отже, розробка стратегії взаємодії із представленими соціальними суб'єктами і соціальними інститутами дозволить підвищити рівень відкритості середовища ресоціалізації, а також підвищить варіативність надання соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації, збагачуючи не тільки середовище ресоціалізації, а й особистісний досвід соціальної взаємодії наркозалежних осіб.

Наступним важливим напрямом у ЗСР є створення умов для налагодження повноцінної взаємодії із суб'єктами мікросередовища, до якого ми відносимо таких самих наркозалежних в середовищі реабілітаційного центру, – найближче сімейне оточення, референтні групи наркозалежних (друзі, родичі, товариші). Збагачення середовища ресоціалізації на цьому рівні відбуватиметься на основі, по-перше, конструювання середовища для взаємодії з членами родини і референтними групами звичної для наркозалежного життєдіяльності (створення і дотримання сімейних традицій, організація сімейного і дружнього дозвілля, клубів за інтересами, подружньої взаємодії тощо); по-друге, через пристосування середовища для реалізації наркозалежною особистістю активності в різних видах діяльності (комунікативній, пізнавальній, творчій, трудовій, дозвіллієвій, діяльності щодо вироблення здорового способу життя), насиченість середовища можливостями для пізнавальної, творчої, трудової діяльності, насиченість середовища мотиваційними стимулами (мотивація на саморозвиток, самозміну, цілеспрямованість особистості, самоодстатність); по-третьє, через організацію соціально-педагогічного супроводу життєдіяльності наркозалежного в звичному для нього соціальному середовищі в постреабілітаційний період.

Зупинимось на особливостях організації соціально-педагогічного супроводу наркозалежних, оскільки цей процес розпочинається в середовищі ресоціалізації, триває певний час, а його припинення відбувається інколи в соціальному середовищі через досить довгий час.

Зазначимо, що соціально-педагогічний супровід наркозалежних – це цілеспрямована діяльність соціального педагога або соціального працівника та групи відповідних фахівців із створення необхідних умов для оптимального функціонування людей, які живуть з проблемою залежності від психоактивних речовин. Соціально-педагогічний супровід передбачає тривалий процес цілеспрямованої роботи з клієнтом. Консультації фахівців, тренінги з підвищення самосвідомості, інші форми індивідуальної і групової роботи є складовими процесу соціально-педагогічного супроводу, а не замінюють його. Процес передбачає вирішення таких важливих завдань, як: ефективне використання наявних ресурсів; надання допомоги для можливості самостійного вирішення проблем, мобілізація власних ресурсів; забезпечення партнерських відносин між соціальною службою, іншими державними й суспільними установами з метою забезпечення прав та інтересів випускників центрів ресоціалізації, профілактика взаємодії з наркофільною групою з метою попередження повернення до вживання наркотиків.

Процес соціально-педагогічного супроводу складається з чотирьох підетапів, а саме: вивчення й оцінка ситуації клієнта; розробка плану соціально-педагогічного супроводу; реалізація розробленого плану; завершення роботи, вивчення результату вжитих заходів (разом з клієнтом) [2].

Середовищний компонент, представлений нами у вигляді авторської концепції збагаченого середовища ресоціалізації наркозалежних, являє собою інноваційний компонент у структурі системи соціально-педагогічної роботи з наркозалежними особами в реабілітаційних центрах, який дозволяє, по-перше, здійснити соціально-педагогічну роботу на трьох рівнях: на міжособистісному (мікросередовищному) рівні – налагодити соціальну взаємодію суб'єктів середовища ресоціалізації, на мезосередовищному – налагодити взаємодію наркозалежних із соціальними інститутами середовища та його суб'єктами; на мікросередовищному рівні – створити умови для налагодження повноцінної взаємодії із суб'єктами макросередовища; по-друге, досягти генеральної мети – ресоціалізації наркозалежних осіб.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Авторська концепція збагаченого середовища ресоціалізації представлена у вигляді трьох складових – рефлексивного, корекційно-відновлювального та інтеграційного середовищ, характеристики критеріїв збагаченого середовища ресоціалізації наркозалежних осіб, що дозволяють вирішити проблему створення такого середовища як в середовищі реабілітаційного центру, так поза ним.

Перспективними напрямками розробки проблеми ресоціалізації наркозалежних осіб є питання підбору відповідних технологій, які дозволять підвищити результативність повернення наркозалежних до повноцінної життєдіяльності в суспільстві.

Використані джерела

1. Все про соціальну роботу: навчальний енциклопедичний словник-довідник / [за науковою ред. д.с.н., проф. В.М. Пічі]. – Львів : Новий світ – 2014. – 618 с.
2. Методичні рекомендації з питань організації та функціонування центрів ресоціалізації наркозалежних. – К: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді., 2004. – 200 с.
3. Міщик Л.І. Професійна підготовка соціального педагога / Людмила Іванівна Міщик. – Запоріжжя: Запорізький держ. ун-т, 1996. – 107 с.
4. Міщик Л.І. Теоретико-методичні основи професійної підготовки соціального педагога у закладах вищої освіти / Л. І. Міщик. – Запоріжжя : Промінь, 1997. – 370 с.
5. Репецький Ю.А. Рефлексія як шлях до продуктивного самовизначення / Ю.А. Репецький // Школа життєтворчості особистості : наук.-метод. зб. / [ред. кол.: В. М. Доній (голова), Г.М. Несен (заст. голови), І. Г. Єрмаков (наук. ред.) та ін.]. – К. : ІСДО, 1995. – 480 с.
6. Подмазін С.І. Збагачене освітнє середовище / С.І. Подмазін // Школа життєтворчості особистості : наук.-метод. зб. / [ред. кол.: В. М. Доній (голова), Г.М. Несен (заст. голови), І. Г. Єрмаков (наук. ред.) та ін.]. – К. : ІСДО, 1995. – 480 с.
7. Семенов И.Н. Психология рефлексии: проблемы и исследования / И.Н. Семенов, С.Ю. Степанов // Вопросы психологии. – 1985. – № 3. – С. 31–40.
8. Тюков А.А. О путях описания психологических механизмов рефлексии / Анатолий Александрович Тюков // Проблемы рефлексии. – Новосибирск.: Изд-во "Наука", 1987. – С. 68–75.
9. Щедровицкий Г.П. Коммуникация, деятельность, рефлексия / Г.П. Щедровицкий // Исследования речемыслительной деятельности: сб. науч. ст. / [отв. ред. М.М. Муканов]. – Алма-Ата, 1974. – С. 12–26.

Chernetskaya Y. I.

CREATION OF ENRICHED ENVIRONMENT RESOCIALIZATION OF DRUG ADDICTS IN REHABILITATION CENTERS

The article deals with the author's conception of enriched environment resocialization of drug addicts in rehabilitation centers. Components of enriched environment include reflexive, correctional, rehabilitational and integrational environment. Enriched environment of drug addict's resocialization is an innovative component in the system of social-pedagogical work with drug addicts in rehabilitation centers.

Enriched environment of resocialization is a set of psychological, social and pedagogical conditions, which take into account the need to restore health (physical and psychological rehabilitation), renovation (conservation and development) of socially useful links, formation and development of new socially positive experience based on the drug addicts' intensive absorption of moral and cultural values, legal and social norms of behavior, as well as implementation of social activities of different types (leisure, employment, social, cultural etc.) involving other actors of resocialization. The foundation of reflective environment presents the ability of rethinking by human own relationships and behavior. This ability is updated as a result of communicating with other people and active assimilation of norms, values and positive means of interaction. The application of powerful potential therapeutic environment (therapeutic community) is the basis of correctional and rehabilitational environment. For the main questions of the development of the integration environment are taken processes of interaction, the combination, the formation of an integrated personality structure and environment.

Enriched resocialization environment is created to achieve the resocialization of drug addicts. This is the general goal.

Key words: *resocialization, environment, drug-addicts, reflection, correction, rehabilitation, integration.*

Стаття надійшла до редакції 17.11.2015 р.